

L. NAGY ZSUZSA

A liberális ellenzék gazdaságpolitikai nézeteiről

A Horthy-rendszer polgári ellenzékének egy része, elsősorban a Vázsonyi Vilmos, ill. Vázsonyi János, Rassay Károly pártjához tartozó kisiparosok, kiskereskedők, tisztviselők, értelmiségiek öntudatosan vallották magukat liberálisoknak, a 19. század liberális eszméi örökösének; a függetlenségi-októberisták, a Kossuth Párt tagjai is ezeket az eszméket kötötték össze 1918 programjával. A Horthy-rendszer viszonyai között, különösen pedig 1933 után úgy látták, a liberalizmus alapelvei (minden fajta diktatúra elvetése, alkotmányosság, jogegyenlőség, közsabadságok, a társadalom és egyén ellenőrző szerepe az állam felett stb.) nem vesztek időszerűségükből, nemcsak a pártjaik bázisát adó rétegek érdekeivel esnek egybe, hanem az egész társadalomával, az egész nemzetével. A „nemzeti demokrácia” megteremtése volt legáltalánosabb célkitűzésük, szemben a diktatórikus törekvésekkel, a központi államhatalom növekvő szerepével, a politikai szabadversenyt lehetetlenné tevő kormánypárti egyedurallommal.¹

Ebbe a keretbe illeszkedtek, ezekre az elvekre épültek a gazdasági életre vonatkozó nézeteik, kiegészítve és más oldalról támasztva alá azt a szüntelen bírálatukat, amelyet a politika síkján gyakoroltak a kormányzat felett. Olyan gazdaságpolitikát tartottak célszerűnek, amely megfelel a kisiparosok, kiskereskedők, kisegyszisztenciák érdekeinek. Ha ui. a polgári társadalom e széles rétegei nem elég erősek gazdaságilag, ha nincs kellő politikai mozgásszabadságuk, akkor azt az egész társadalom megsínyli, a polgári rend egésze válik gyengébbé. Ahogyan tehát óvni kell falun a kisbirtokost, úgy kell óvni „a város parasztját, a városi kispolgárt”,² mert „a kisiparos, a szatócs, a bérkocsis, a piaci árus, ezek a nagyszámú kisegyszisztenciák védőőreidei a polgári társadalomnak”.³

Mindezek alapján a liberális ellenzék a Horthy-rendszer egész gazdaságpolitikáját⁴ elhibázottnak ítélte, szinte minden gazdasági intézkedését bírálta, s azt követelte, hogy a liberalizmus elveit alkalmazzák a gazdaságban. E bírálatok és követelések tartalma

¹ *Vázsonyi Vilmos* beszédei és írásai I–II. Bp. 1927. Szerk. Csörgő Hugó, Balassa József. II. 386–387.

² *Balkányi Kálmán*: Arcok, harcok, kudarcok. H. é. n. 57.

³ *Vázsonyi* i. m. II. 478–479.

⁴ A korszak gazdaságtörténetére, a gazdaságpolitikára vonatkozó megállapításokat a Magyarország története 8. köt. Főszerk. Ránki György. Bp. 1976. Második rész II/4., V/1., VII. fejezetekre alapoztam. E kötet, valamint Berend T. Ivánnak és Ránki Györgynek a Horthy-rendszer gazdaságtörténetére vonatkozó feldolgozásai alapján jól megítélhető, mennyire volt reális, indokolt a liberálisok kritikája.

negyedszázadon át alig vagy egyáltalán nem változott, inkább hangsúlyeltolódásokat mutatott.

A liberálisok gazdaságpolitikai nézeteinek legfeltűnőbb és legjellegzetesebb vonása az ipari tőkével való határozott szembenállása, az ipari tőkének s a kormányzat vele kapcsolatos magatartásának szívós bírálata. Ennek gyökerei az 1890-es évekre nyúlnak vissza, amikor Vázsonyi Vilmos megalapította a kispolgári, polgári rétegek első önálló pártját, egyben az első modern elvekre épülő polgári pártot, amely már nem a közjogi ellentétek vonalán helyezkedett el. A pártalapítók jól érzékelték az ipari tőke szerepét a gazdaságban, „társ-uralkodó” pozícióját a hatalomban, a politikában s egyidejűleg azt is, hogy ezzel szemben a kistőkés szinte behozhatatlanul hátrányos helyzetben van, annál inkább, mert számára az asszimiláció, a beilleszkedés is nehezebb. Vázsonyiék pártja úgy alakult meg, hogy azt a nagypolgárság, az ipari tőkések nem támogatták, érdekezésszerűen nem vállaltak vele. Ezzel szemben a kereskedelmi tőke, majd annak szervezete (Magyar Országos Kereskedelmi Egyesülés) és vezető alakjai kezdettől nyíltan kiálltak mellette. A kereskedelmi tőke helyzete, érdekei különböztek az ipari nagytőkétől, s könnyen volt kialakítható az OMKE-t, valamint a kiskereskedőt, a kisiparost egyesítő érdekezésszerűség érzete – az ipari nagytőkével szemben. A Demokrata párt programjában már a századfordulóra megjelent két olyan követelés, amely mellett a Horthy-korszakban az egész liberális ellenzék kitartott: a kartellek szigorú ellenőrzése, valamint a nagytőke „állami becézgetéseinek” megszüntetése.⁵

A két háború közötti országban s különösen az 1920-as években az ipari, a finánc-tőke szerepe az önálló nemzetgazdaság kiépítésében, a kormányzati, hatalmi politikában megnőtt, míg a kereskedelmet a monarchiai piac elvesztése, a kereskedelmi kapcsolatok – különösen kezdeti – beszűkülése és későbbi nehézségei sújtották. Mindez a liberális pártok ipari-tőkeellenességét szükségszerűen fokozta, s ez maga után vonta azt is, hogy a kormányzat legkülönbözőbb intézkedéseiben az ipari tőke indokolatlan, a kisipart, kiskereskedelmet, mi több, az egész társadalmat sújtó preferálását lássák.

Az 1920-as évek közepe táján egyetlen politikai irányzat, csoport sem foglalt el olyan határozott ipari-tőkeellenes álláspontot, mint a liberális ellenzék, noha pl. az agráriusok sem értettek egyet feltétlenül a kormány szanalási politikájával, azokkal az elvekkel, amelyek a vámtarifa törvényben öltöttek testet. A liberálisok azonban teljes egészében elutasították a törvényt, mivel az „a nagytőke, nagyérdekeltségek védelmét fekteti le”. A kormány, szerintük, elősegíti a kiségzisztenciákat tönkretévő monopóliumok alakulását, az egész lakosságot pedig „a nagytőke jobb jövedelmezőségének” szolgáltatja ki.⁶ Holott annak „annyi bűn terheli” a lelkét, „amelyeket az országgal szemben követett el”. A kormány s az ipari tőke együttműködésének eredményeként „... az egyik oldalon vannak a GYOSZ tagjai, az egyedüli gazdag emberek, akiknek jövedelmük van ebben az országban, a másik oldalon pedig van az egész magyar közönség, amely ezek alatt a vámtételek alatt nyög és pusztul el az országban”.⁷

⁵ Vázsonyi I. m. I. 146. s köv. Források Budapest múltjából II. Források Budapest történetéhez 1873–1919. Szerk.: H. Kohut Mária. Bp. 1971. 52. s köv. Mérei Gyula: A magyar polgári pártok programjai 1867–1918. Bp. 1971. 274. s köv.

⁶ Képviselőházi napló (a továbbiakban: Napló) 1922–27. XXIV. 123–129., 137. stb.

⁷ Napló 1927–31. IX. 339–340., 343. (Sándor Pál, aki az ipari tőkének egyik legelszántabb bírálója volt, ez esetben a felsőház reformjának vitájában szólalt fel.)

Az ipari tőke ereje és befolyása, kedvezményezett helyzete, mellett a liberálisok a leghevesebben az „*állami omnipotenciá*”-nak a gazdasági életben való érvényesülését, a *központi államhatalom beavatkozását* támadták. Egyrészt azért, mert ahogyan a politikában, úgy a gazdaságban is veszedelmesnek, elfogadhatatlannak tartottak minden diktatórikus, parancsuralmi eljárást, mely az egyéni, kisközösségi kezdeményezést megakadályozza, másrészt mert az állami beavatkozás az ipari nagytőke támogatásával, egyidejűleg különböző szövetkezetek létrehozásával, a közüzemek szaporításával járt együtt, s így többszörösen sértette a kiskereskedelem, kisipar érdekeit.

Noha a liberálisok gazdasági és politikai megfontolások miatt az ország gazdasági talpraállítását külföldi kölcsön felvétele nélkül nem tudták elképzelni, a kölcsön felhasználását, annak a kormányzat által történt irányítását bírálták. A kormányzatnak adott felhatalmazást a gazdaság terén azért hibáztatták, mert az erősítette a politikában már érvényesülő egyeduralmát. Biztosítékot követeltek tehát a központi hatalom ellenőrzésére, s erre a legmegfelelőbbnek ismételten, akárcsak az SZDP, az általános, titkos választójog bevezetését látták.⁸

A liberálisok elsősorban a kormány gazdaságpolitikájával magyarázták a 30-as évek elején Magyarországon is jelentkező válságot, s egyúttal igen kiterjedten bírálták mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a Károlyi-, majd a Gömbös-kormány hozott és tervezett a válság megoldására. A bajok gyökere ui. szerintük abban volt, hogy miközben a kormány az ipari tőkét támogatta, a kisipar és kiskereskedelem szabad tevékenységét nehezítette, egyben „államszocializmust létesített, amely közüzemi politikája révén lehengette az egész kereskedelmet és ipart”.⁹ „A közüzemek ui. a közmunkák terén a kisiparral olyan versenyt folytatnak – állapították meg –, amely méltán állítható párhuzamba a statáriális eljárással.”¹⁰ Az állam, fejtegették, kisajátított magának olyan jogokat, amelyek meghaladták a polgári állam hatáskörét anélkül, hogy „ezzel a szociális gondolatot szolgálta volna”.¹¹ Az „államszocializmus” másik eszközül, szerintük, a különböző termelő, beszerző és értékesítő szövetkezetek szolgáltak. E szövetkezetek 1920-tól szaporodtak, s a szélsőjobboldal messzemenően támogatta őket, hogy így korlátozza a zsidóság szerepét a gazdasági életben. A liberálisok tehát a szövetkezeteket azért támadták, mert veszélyes konkurrenciát támasztottak az önálló kistőkéseknek, mert a forradalmak után a „kollektivizmus” megtestesülését látták bennük s végül, de nem utolsósorban, mert a szövetkezeti politika mögött nem rejtett antiszemitizmus állt.¹²

A „túlzott etatisztikus rendszer” „politikailag a szabadságjogok elkobzásához, a parlamentarizmus elsorvasztásához és a rendeletekkel való kormányzáshoz vezetett, gazdaságilag pedig a közüzemi politikához, az ipar és kereskedelem szabadságának korlátozásához”. Ennek következményeként „A bürokrácia gyámsága alá helyezte mindenkit és mindent, és kiépítette az állami beavatkozásnak olyan rendszerét, amely a termelést, a javaknak elosztását, az áraknak szabályozását, a ki- és bevétel szervezését

⁸ Napló 1922–27. XXII. 237., 365., 428–429., XXIII. 240.

⁹ Napló 1931–35. II. 88.

¹⁰ Napló 1931–35. V. 385.

¹¹ Napló 1931–35. II. 317.

¹² Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban Főv. Lvt.) Közgyűlési jegyzőkönyv 1920. okt. 28., 1921. márc. 9. A szövetkezeti politika célja és következménye az, mutattak rá, hogy a kisiparosságot „kortesszervezette” degradálja. Napló 1922–27. XXII. 254. s. köv.

akarta és akarja végrehajtani . . . Az államosítás és községesítés terén mutatkozó haladás a kollektív társadalom felé vezető út mérföldköveit jelzi . . .”¹³ A liberálisok gondolatrendszerében pedig ennél nagyobb veszély aligha fenyegette az országot.

Gömbös négyéves munkatervében már egyenesen a „plánizmus” megvalósulását látták, amely egyszerre emlékeztette őket a náci rendszerére, valamint a szovjet tervgazdálkodásra, olyan modellekre, amelyeket teljes meggyőződéssel vetettek el.¹⁴ A polgári radikálisok is megállapították, hogy „A tervgazdálkodás semmilyen rendszerének, sem a szovjetbelinek, sem a fasisztának, vagy horogkeresztesnek, sem a Roosevel-félének lényege nem lehet más, mint a kényszergazdálkodás. Eszköze: az állam hatalmának kiterjesztése a gazdasági életnek lehetőleg minden területére . . . Módszere nem lehet más, mint a diktatúra, amit egy párt vagy a többség, vagy felhatalmazás alapján néhány ember gyakorol”.¹⁵

Az ellenzék nagyon is jól látta, hogy általában, kritikus helyzetekben különösen, a gazdasági liberalizmus elvei nem alkalmazhatóak, még „a szabadság hazájában”, Amerikában sem. Ez azonban egyáltalán nem jelentette számukra, hogy az új helyzetet, az új folyamatot elfogadják, helyeseljék. Éppen ellenkezőleg.

Az ellenzék teljesen lehetetlennek tartotta az új államhatárok közé került ország gazdasági talpraállítását és létezését az *elzárkózás* s annak a fajvédő programnak az alapján, amelyet Gömbös Gyula így fogalmazott meg: „a nemzeti kapitalizmust . . . agyon kell bunkózni”.¹⁶ A 20-as évek elején éppen úgy, mint a 30-as években, rendületlenül sürgették a szomszédos országokkal való gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok kiépítését, és ezek hiányáért, illetve nem kielégítő voltáért kizárólag a magyar kormányzatot tették felelőssé. Meggyőződésük szerint „a mi gazdasági életünk reorganizálása . . . más úton el sem képzelhető, mint az utódállamokkal való kereskedelmi forgalom felvételében”.¹⁷ Hosszú éveken át Jászi Oszkár nézeteit követték, s azokat egyáltalán nem tekintették irreálisoknak. „A Jászi-féle konföderáció – állapították meg – nem is a népszerűsége, hanem a *gazdasági törvényszerűsége révén fog uralomra jutni.*” Éppen ezért a magyar kormánytól várták, hogy kezdeményezzen, siettesse ennek megvalósulását.¹⁸ A 30-as években sem láttak más megoldást: „. . . a válság lényeges enyhülésére nem számíthatunk mindaddig, amíg a Monarchia feldarabolt részei nem tömörültek ismét szorosabb gazdasági egységbe”.¹⁹ E nézetek hirdetésében az sem zavarta őket, hogy Csehszlovákia pl. éppen a kritikus időben, 1932-ben mondta fel a Magyarországgal kötött kereskedelmi egyezményt. Vázsonyi János és Rassay Károly már igen korán, 1931 őztől propagálta egy magyar–osztrák vámunió gondolatát is, amit valamivel később, az Anschluss megakadályozására tervezett akcióik idején, még inkább

¹³ Napló 1931–35. VII. 105–106.

¹⁴ Esti Kurír 1935. ápr. 17. Négyéves terv. Újság 1935. szept. 29. *Szász Zoltán*: Plánizmus és szabadság.

¹⁵ Századunk 1933. 6–7. sz. 181–182. Csécsy Imre ismertetése *F. D. Roosevelt*: Looking forward. London 1933. c. könyvéről.

¹⁶ Napló 1920–22. XVIII. 163.

¹⁷ Uo. I. 22. (Rassay Károly felszólalása.)

¹⁸ Napló 1922–27. XI. 305. (Rainprecht Antal felszólalása.)

¹⁹ Napló 1931–35. XV. 46. (Kray István felszólalása. Ő az 1930-as években került közel a liberális ellenzékhez.)

fontosnak tartottak, s ez esetben még Mussolini kezdeményezését is helyeslőleg fogadták.²⁰

A gazdasági együttműködést illetően elsősorban az egykori Monarchia keretébe tartozókét hangsúlyozták, nem foglalkoztak azonban azzal, vajon a többiek kívánják-e ezt, még kevésbé azzal, hogy olyan országok egymás közötti kapcsolata, amelyek között alig akad iparilag fejlett, hozhat-e megoldást? Úgy tűnik, a politikai megfontolások, a liberálisoknak a csehszlovák polgári demokráciáról kialakított kedvező véleménye, az olasz és német kapcsolatok ellensúlyozásának szándéka legalább annyira, ha nem nagyobb mértékben befolyásolták álláspontjukat, mint a gazdaságiak.

Az elzárkózás ellen küzdve s egyúttal a kereskedelmi érdekek szószólóiként elsőik között szálltak síkra azért, hogy félretéve a kormányzat politikai fenntartásait, kereskedelmi kapcsolatot teremtsenek a Szovjetunióval, ne engedjék, hogy e hatalmas piacot mások foglalják el. A liberálisok maguk is szovjetellenesek voltak, de a politikai és gazdasági szempontok összekeverését ésszerűtlennek tartották, legalábbis ez esetben s különösen a magyar gazdaság helyzetében. Azon kevesek között voltak tehát, akik Bethlen kísérletét támogatták.²¹

Más volt a helyzet az olasz és német gazdasági együttműködéssel. Ezt erős fenntartásokkal, majd elsősorban politikai okokból fakadó tiltakozással fogadták. Annál inkább, mert az olasz piac nem bizonyult valóban felvevőképesnek, míg a magyar–német gazdasági kapcsolatok fokozatosan teljesen egyoldalúakká váltak.²²

Magyarországot – főleg politikai megfontolásból – olyan gazdasági kapcsolatrendszerben látták volna legszívesebben, amelynek patrónusa Franciaország, esetleg Anglia. Mindenesetre lelkesen helyeselték minden francia kezdeményezést, tervet, ámbár megvalósíthatóságáról a realitásokban gyökerező szkepticizmussal vélekedtek.²³

A polgári ellenzék a rendszer gazdaságpolitikájának azokkal a hibáival szemben, amelyeket megállapított, s amelyeket fentebb csak vázlatosan jeleztem, a *gazdasági liberalizmust* állította szembe, mint egyedül célravezető s a nemzet érdekeit egyedül szolgáló utat: „nekünk túlságosan eltávolodnunk a gazdasági liberalizmus rendszerétől nem szabad, de arra okunk sincs”.²⁴ Hogy mi is a gazdasági liberalizmus, azt általánosabb formában ismét a radikálisok fogalmazták meg. A gazdasági liberalizmus – írta Csécsy Imre – „A politikai liberalizmusnak részben történeti megelőzője, részben mellék-hajtása”, tulajdonképpen „irányelvek rendszere”. Mint ahogyan a politikában, úgy a gazdaságban szintén a társadalom tevékenységét „rá kell bízni az emberek szabad belátására, egyéni felelősségére”, hiszen a demokrácia a gazdasági életben is a „minél teljesebb sza-

²⁰ Uo. II. 318. Esti Kurír 1933. jún. 29. Anschluss. Újság 1934. márc. 18. Rovás. L. még: L. Nagy Zsuzsa: Az Anschluss és a magyar liberális ellenzék. Történelmi Szemle 1982. 4. sz.

²¹ Az Újság 1924. jan. 4. „Csak ma tudjuk igazán megbecsülni, hogy mit jelentett a régi monarchia.” Uo. 1924. okt. 10. A berlini orosz követ hivatalosan nyilatkozik Az Újságnak.

²² Az Újság 1933. jún. 3-i vezércikke Németország gazdaságpolitikájával foglalkozva megállapította: „... ez a horogkereszt rövidesen utolsó sírkeresztje lehet minden magyar gazdának”. L. még: uo. 1933. máj. 30. Nem kell senkinek.

²³ Esti Kurír 1932. ápr. 28. Közgazdasági Kurír c. melléklet.

²⁴ Napló 1931–35. V. 19. (Gratz Gusztáv felszólalása. Ő ekkor már Rassay híve, 1935-től pártjának tagja.)

badságot” jelenti.²⁵ Az ellenzék körében olyan kételyek, hogy vajon az „államszocializmussal”, a „plánizmussal” szemben alternatíva-e a gazdasági liberalizmus, éppúgy nem merültek fel, mint ahogyan abban is bizonyosak voltak, hogy mindenféle politikai diktatúrával szemben egyetlen ideális megoldás létezik, a polgári demokrácia, annak intézményeit, működését kell erősíteni.²⁶

Ennek ellenére látták, hogy a 20. századi viszonyok közepette a gazdasági liberalizmus már nem, vagy csak nyomokban érvényesül. Ezt azonban éppen úgy korrigáló hibának, torzulásnak tekintették, mint a polgári parlamentarizmus működésének gyengülését. A polgári radikális Polányi Mihály gondolatmenete egybeesett a liberálisokéval. „A gazdasági liberalizmus elleni forradalmat – írta Polányi – ma két politikai hatalom vezeti, a kommunizmus és a fasizmus.” A „demokratikus országokban a liberális közgazdaság uralkodik” ugyan, de már nem a régi erejében, már nem képes teljesen fenntartani „a szabad keresetvagy elvét”. Nem, mégpedig azért, mert eluralkodtak olyan tendenciák és módszerek, mint az államszocializmus, az intervencionizmus, a protekcionizmus, az autarchia, a valutakényszer stb.²⁷

Az elmondottak értelmében, a liberálisok elvárásai szerint a kormányzat akkor járt volna el helyesen, ha a kereskedelmet, a kisipart támogatta volna, ha a gazdaság kötöttségeit megszüntette volna, ha távol tartja magát a gazdasági élettől. Értelmezésükben a kereskedelem és a kisipar érdekköre sokféle problémát egyesített. Ide tartozott a kiviteli tilalmak, devizális korlátozások felszámolása, amit a kormány – ítéletük szerint – az első világháború után csak igen lassan tett meg. Elvárták a kormánytól, hogy államközi szerződésekkel biztosítsa a hazai kereskedelem külpiaci szereplését, és kifogásolták, hogy a jugoszláv és román állammal kötött szerződések nem kerültek be a szanalási törvényekbe.²⁸ Elhibázottnak tartották a vámtarifarendszert, amely a kereskedelem érdekeit alárendelten kezelte, sőt, a kereskedelmet hátrányos helyzetbe juttatta. A szanalási politikát úgy kellett volna megvalósítani, hogy az kiszélesítse és megerősítse a belső piacot. A kormánynak köszönhetően azonban „a közönség nem képes vásárolni. A közönség munka nélkül van”.²⁹ Arra lett volna szükség, hogy a kisipar, a kereskedelem hitelt kapjon, hogy az adópolitika szintén támogassa őket. A leginkább a forgalmi adót támadták, annak eltörlését követelték, mert abban olyan eszközt láttak, amellyel a kormány az ipart, a termelőt kímélte, s minden terhet az eladó vállára helyezett.³⁰ A kisipar és kereskedelem szabad fejlődése érdekében „a felesleges közüzemeket” meg kellett volna szüntetni.³¹

²⁵ Csécsy Imre: Megbukott-e a demokrácia? Századunk 1935. 1. sz. 7. (az idézet innen való), 8.

²⁶ Esti Kurír 1933. márc. 12. Nincs megállás. Újság 1933. ápr. 16. Vázsonyi János: A demokrácia ereje.

²⁷ Polányi Mihály: A közgazdasági műveltség értékéről. Századunk 1937. 8. sz. 313–314. (Az idézet innen való.) Kitér Roosevelt gazdaságpolitikájára, amely „a közgazdaság új értelmezésén alapul”. Uo. 315. Újság 1933. jún. 15. Vezércikk.

²⁸ Napló 1922–1927. XVIII. 324. s. köv., 372. s. köv., XIX. 370. s. köv., XXIV. 409. s. köv.

²⁹ Napló 1922–27. XXIV. 130–134., 165–168., XXXI. 18. (Az idézet ez utóbbi helyről való, Sándor Pál felszólalásából.)

³⁰ Napló 1922–27. XXV. 367. s. köv. Főv. Lvt. Közgyűlési jkv. 1928. febr. 15. Azt szerették volna, hogy az adóztatás a termelőnél, ne az értékesítőnél történjék.

³¹ Napló 1927–31. XIII. 9. s. köv. Napló 1931–35. V. 385. – A népszámlálási adatokból az tűnik ki, hogy az 1920 és 1930 közötti évtized kedvező volt a kisiparosok és kiskereskedők számára,

Mindenekelőtt a kereskedelem s részben a kisipar érdekei juttatják fontos szerephez a liberálisok gazdaságpolitikai nézeteiben a *mezőgazdaságot*.³²

A kereskedelem Magyarországon a két háború között is túlnyomó részben mezőgazdasági termények forgalmazását jelentette, az ország népességének közel fele a mezőgazdaságból élt. A mezőgazdaság állapota, az agrárnépesség vásárlóképesége tehát elsőrendű fontosságúvá vált a kereskedelem s a kisipar számára is. Ebből következik, hogy csak olyan gazdaságpolitikát helyeselnének, amely a mezőgazdaság érdekeit első helyre helyezi. Így állt elő az a helyzet, hogy az 1924-es vámtarifatörvény már említett vitájában a liberálisok szinte erőteljesebben hangoztatták az agrárérdekeket, mint maguk az agráriusok, és lehetségesnek tartották a mezőgazdaság termelési költségeinek csökkentését a kormány iparfejlesztési programja nélkül is, elsősorban az adópolitika útján.³³ A célszerű gazdaságpolitika felfogásuk szerint a válság idején is csak „a mezőgazdaság talpraállítása” lett volna, mert „a lerongyolt és tönkretett kisipar és kiskereskedelem csak a mezőgazdaság talpraállítása útján juthat fogvasztási területhez”.³⁴

A mezőgazdaság, a kereskedelem, a kisipar sajátosan összekapcsolt érdekrendszere távolról sem azt jelentette, hogy a liberálisok a nagybirtokok előnyben részesítését kívánták volna. Ellenkezőleg. A hitbizományok felszámolása a Vázsonyi-pártnak már 1900-as programjában szerepelt, s a két háború között az egész ellenzék magáévá tette, egyes esetekben a nagybirtokokra általában is kiterjesztette.³⁵ A mezőgazdaságot érintő kormányintézkedéseket, törvényeket azért támadták, mert azok a nagy- és úri közép-birtok érdekeit szolgálták, a terheket a paraszti gazdaságokra hárították át. Ezzel szemben azt követelték, hogy vessenek ki 25%-os rendkívüli vagyoadót a kártalanított erdélyi birtokosokra, hogy szüntessék meg a boletta-rendszert, amellyel a paraszti gazdaság adózik a nagybirtoknak.³⁶ Gömbös gazdavédelmi rendeletét azért utasították el, mert abban éppen a tényleges gazdavédelmet hiányolták. Az 5–20 holdas gazdaságok megsegítésére lett volna szükség, mint írták. „De ugyanilyen segítség az eladósodott közép- és nagybirtok számára igazságtalan, antiszociális – és nem utolsósorban – sérti a mezőgazdaság érdekét.”³⁷

mert éppen azok a kisipari üzemek szaporodtak, amelyek 1–3 segédet foglalkoztattak, a kereskedők pedig még egyenletesebb és az egész korszakon végigvonuló számbeli gyarodást mutattak. Vö. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 72. köt. 274., 279., 94. köt. 210., 211.

³² Szándékosan nem térek ki e helyen a földreform, az agrárkérdés politikai vonatkozásaira. A liberális ellenzék a földreform híve volt, az 1920-as években külön szervezetet létrehozva igyekezett az 1920-as törvényt kiterjesztetni, radikálisan végrehajtatni. [L. Nagy Zsuzsa: Bethlen liberális ellenzéke. (A liberális polgári pártok 1919–1931). Bp. 1980. 96–98.] A földkérdést „az oszlatlan magyar demokrácia legfontosabb részletkérdése”-ként kezelték azonban. (Újság 1936. aug. 9.) Zoltó Béla: Tardon a helyzet változatlan. – 'Az én kiemelésem - L. N. Zs.) Teljesen szembefordultak a Teleki-, majd a Kállay-kormány idején kezdeményezett reformmal, amely *kizárólag* a zsidó tulajdonban levő földek kisajátítását célozta. (L. pl. Napló 1939–44. XIII. 305.)

³³ L. Nagy: Bethlen liberális ellenzéke i. m. 122–123.

³⁴ Napló 1931–35. III. 451.

³⁵ L. az 5. sz. jegyzetet. L. Nagy: Bethlen liberális ellenzéke i. m. 96–97.

³⁶ OL K 510. 2. köt. 1930. ápr. 4. du.-i ülés, ápr. 7. de.-i ülés, 11. köt. 1930. máj. 7., jún. 26-i ülés. Esti Kurír 1933. Hozzányúlni a bolettához!

³⁷ Újság 1933. okt. 26. Sándor Pál: Gazdavédelem? Esti Kurír 1935. okt. 13. Ezer holdig. (Az idézet innen való.)

Gondolatrendszerükben ugyanakkor jól megfértek mindezzel annak követelése, hogy a kisiparos és kiskereskedő is kapjon a gazdákéhoz hasonló segítséget adósságainak rendezésére, a tiltakozás az ellen, hogy a gazdaadósságokat „a városi adófizetők” fedezzék.³⁸

A 30-as évek első felében s főleg Vázsonyi János révén, a liberálisok némileg módosították megfogalmazásukat a mezőgazdaság érdekeinek elsőrendűségét illetően. Ekkor úgy vélekedtek, hogy a gazdaságpolitikában „egymás mellé” kell kerülnie „a merkantil és agrárgondolat”-nak, mert csak ez teremthet kívánatos egyensúlyt.³⁹ Lényegi változás azonban nem történt nézeteikben, hiszen a liberálisok „agrárgondolata” korábban is a kiskereskedelem és kisipar érdekeit tartalmazta.

Mindazon ellentmondások közül, amelyek a liberálisok gazdasági nézeteiből, ezeknek a korszak adottságaival való szembesítéséből fakadtak, egy kíván külön említést, éppen azért, mert talán a legvilágosabban mutat rá gondolatrendszerük korlátaira. Azokban a bírálatokban, amelyekkel a liberálisok a rendszer gazdaságpolitikáját illették, vezérfonalként vonult végig az állami beavatkozás elutasítása. Csak hogy már akkor, amikor a 19. század végén először fogalmazták meg e nézeteiket, még inkább a két háború között, tapasztalták és tudták, hogy az állami beavatkozás olyan tény, amely „ráolvasással” nem szüntethető meg, sőt, hogy fontos szerepet játszik a tőkés fejlődésben, a polgári viszonyok kiteljesítésében. Így már a kezdetekben is az figyelhető meg, hogy a támadások nem csupán, nem kizárólagosan, sőt valójában nem is az állami beavatkozásnak, hanem *irányának, kedvezményezettjeinek* szólnak.⁴⁰

E tekintetben a két háború közötti időszak nem tartalmi, érdemi változást hozott, hanem e korábbi felfogást hangsúlyosabbá tette. Miközben hibáztatták az állam beavatkozását a gazdaságba, főleg azt támadták, hogy ez a beavatkozás nem azokat segíti, akiket ők kívántak volna erősíteni, vagyis a kereskedelmet, a kisipart. Kezdetben egyenesen azt óhajtották, az adó- és hitelpolitika előnyeit úgy biztosítsa az állam a kereskedő, a kisiparos számára, hogy egyidejűleg ne korlátozza szabad gazdasági mozgásukat. „*A kormánytól nem olyan támogatást kérünk* – szögezte le a Szegeden tartott második kereskedő kongresszus –, *amellyel beavatkozás is jár . . .*”⁴¹ Végül azonban ki kellett mondaniok, teljesen félreérthetetlenül, hogy a kereskedelemnek, a kisiparnak igenis szüksége van az állam támogatására, hogy a gazdasági liberalizmus klasszikus elvei nem tarthatók. „Nem vagyok az ortodoxliberalizmus (sic) híve – mondta Vázsonyi János, mintegy az egész ellenzék nevében –, a gyengébbek érdekében való beavatkozást mindig szükségesnek és hasznosnak tartom, sajnos azonban . . . nálunk nem a gyengébbek, hanem inkább az erősek érdekében való beavatkozást látunk, ami nem az intervencionizmus, hanem a protekcionizmus rendszerét jelenti.”⁴²

³⁸ Újság 1933. okt. 26. *Sándor Pál*: Gazdavédelem? Uo. 1933. okt. 27. Rovás. – Mentálitásukat jól világítja meg egy további cikk: „Ha gazda vagy, az érdeked melletti síkraszállás nemzeti és hazafias. Ha bankár, vagy iparos vagy, az érdeked megvédése piszkos önzés és nemzetellenes kapzsóság.” Újság 1935. jan. 31. Rovás.

³⁹ Napló 1931–35. V. 388.

⁴⁰ Vázsonyi pártjának programjában az ipar támogatásának bírálata mellett ott szerepel az a követelés, hogy a kisipart, a kiskereskedelmet kell felkarolni. L.: az 5. sz. jegyzetet.

⁴¹ OL K 428. 10. köt. MTI jel. 1921. ápr. 9. hetedik kiadás. – Az én kiemelésem – L. N. Zs.

⁴² Napló 1935–39. VIII. 486–487.

A liberális ellenzék a Horthy-rendszer gazdasági viszonyainak, gazdasági politikájának számos jellemző vonására helyesen világított rá, joggal támadta a nagytőke és a nagybirtok hatalmát, indokoltan küzdött a kispolgári rétegek érdekeiért, s jól ismerte fel, hogy a centralizált államhatalom mind erőteljesebb beavatkozása a gazdaságba, együtt a politikai hatalom torzulásaival, egyre nagyobb mértékben korlátozta a társadalom, az egyén mozgásszabadságát, ellenőrző szerepét. Nézeteinek ellentmondásossága abból fakadt, hogy a 20. század dereka felé haladva a liberalizmus gazdasági elveit már aligha lehetett alkalmazni, s ezt az ellenzék is többé-kevésbé felismerte, „a ledöntött oltár”⁴³ szolgálatát azonban nem adta fel. Egyszerre kívánta „a gyengék” támogatását és azt, hogy „Szabad államban szabad emberek szabad versenyben boldoguljanak”.⁴⁴

⁴³E kifejezést Kóbor Tamás használta ilyen címen írt vezércikkében (Ujság 1933. jún. 15.), kifejtve a gazdasági liberalizmus ellen ható tényezőket s azt, hogy még sincs más megoldás, mint visszatérni hozzá.

⁴⁴Bródy Ernő szavait az Esti Kurír 1936. febr. 18-i, a képviselőház bizottságainak összevont üléséről szóló tudósítása idézi.